

SÖZLÜ KÜLTÜR VE YAZI TAKINTISI

ORAL CULTURE AND WRITING OBSESSION

Elif KANCA*

* Doç. Dr., Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi,
Sosyoloji Bölümü, TÜRKİYE e-mail: elifkanca@gmail.com
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-4260-7017>

Geliş Tarihi: 08 Ekim 2020; Kabul Tarihi: 23 Ekim 2020

Received: 08 October 2020; Accepted: 23 October 2020

ÖZET

Kültür tarihi içinde, sözlü kültür anlatıları, bilgi ve deneyimin aktarımında öncelikli bir konumdadır. Ancak, politik bir araç olarak ve zorunlulukla devreye giren yazılı geleneğin baskın kültürü karşısında, sözlü kültür devreden çıkmasa da anlam ve işlev değişikliğine uğramıştır. Dahası, sözlü anlatıların, bilimsel araştırma konusu olmasıyla birlikte, araştırmacıların zihninde hâkim olan metinsevcilik nedeniyle, anlam değişimi yeni bir boyut daha kazanmıştır. Sözlü kültür anlatıları, metinsevciliğin hâkim olduğu toplumlarda, geçmişin kalıntıları ve kültürel miras olarak keyfi, hayali kurmacalar olarak değerlendirilmişlerdir. Öte yandan, sözlü kültürün hâkim olduğu toplumlarda, sözlü anlatılar yerine getirdikleri işlevlerden hareketle, toplumsal bellekte yer etmekte ve toplumsallığın yeniden üretiminde önemli işlevler yerine getirmektedir. Bu nedenle, sözlü anlatıların anlaşılması ve çözümlenmesinde, üretildikleri toplumsallıktan hareket edilmesi gereklilik taşımaktadır. Bu çalışma, yazılı kültür ve sözlü kültür farklılığına ve sözlü anlatıların anlaşılmasında, antropolojik perspektifin önemine odaklanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Sözlü Kültür, Yazılı Kültür, Antropolojik Yaklaşım

ABSTRACT

In cultural history, oral cultural narratives have a priority in the transfer of knowledge and experience. However, in the face of the dominant culture of the written tradition, which has come into play as a political tool and necessarily, although the oral culture did not disappear, its meaning and function changed. Along with the fact that oral narratives are the subject of scientific research, the meaning change has gained a new dimension due to the textualism that prevails in the minds of researchers. Oral cultural narratives have been evaluated as arbitrary, imaginary fictions as remnants of the past and cultural heritage in societies dominated by textuality. On the other hand, in societies where oral culture is dominant, verbal narratives take place in the social memory based on the functions they perform and fulfill important functions in the reproduction of sociality. Therefore, in understanding and analyzing the verbal narratives, it is necessary to start from the sociality they are produced from. This study focuses on the difference between written and oral culture and the importance of an anthropological perspective in understanding oral narratives.

Keywords: Oral Culture, Written Culture, Anthropological Approach

1. GİRİŞ

“Bize her şeyi, olası her biçimde söyleme olanağı sunulmuş; oysa biz, bir şeyi, kendine özgü bir biçimde söylemek zorundayız”
I. Calvino

Bilgi ve deneyimin aktarılması, ister akademik bir makale ile olsun, isterse bir masalla, temelde kendine özgü “anlatma biçimi”nde ifadesini bulur. “Bir şeyi, kendine özgü bir biçimde söyleme zorunluluğu” ve bu hali mümkün kılan gelenek, anlatılarımıza içinde varolacağı toplumsallık üzerinden değer yükler. Anlatmanın “araçları”nın – ya da sözün ve yazının- tarihi ve bu tarihin farklı yaklaşımların “kendine has tarihleriyle” yeniden inşası dolayısıyla kazandığı anlamlar arasındaki fark, anlatıların üretildiği toplumsallıktan başka değerler yüklenmesine neden olabilir. Öyleyse, anlatıların değeri ve anlatma biçimleri, bütün bu yüklerden azade edilip, kendi toplumsallığında yüklendiği anlam üzerinden “anlaşılmayı” hak etmektedir.

2. YAZI İLE SÖZ: İMKÂNLAR VE KARŞITLIKLAR

Borges’in ifadesiyle (1992:10) “Şiirsel anlatımdan düzyazıya uzanan çizgi” düşüncenin ifadesindeki değişimleri anlatmakta, etkili bir formül sunar. İki uçta yeralan anlatma halleri/gelenekleri, birbirlerine göre karşıt halleriyle, birbirlerini besleyen imkânlarıyla, insanın kendini farklı düzlemlerde anlatmasının -belki de anlamasının- tarihini kurar. “Kültürü ne olursa olsun” der Güngören (2004:132) “insan varlığının dilinden iki anlatım çıkardığını kabul etmek gerekmektedir: Akılcı, deneysel, pratik ve teknik bir anlatım; simgesel, mitsel ve sihirli bir diğer anlatım... Bu iki anlatıma iki hâl tekabül eder. Düzyazısal diye adlandırılacak ilk hâl, algılamaya, akıl yürütmeye çabaladığımız ve gündelik yaşantımızın büyük bir bölümünü kaplayan hâldir. İkinci hâlse şiir halidir. Şiir hâli dansla, şarkıyla, tapınmayla, törenlerle ve elbette şiirle verilebilir”.

Sözlü ve yazılı kültüre ilişkin çalışmalar, her iki kültürün karşılaştırmalarından hareket edilerek yapılmakta; “yazı” söz konusu farklılığın esasını oluşturmaktadır. Ong’a göre (1995:23) bu durum, araştırmacıların zihnine hâkim olan metinselcilikten, yani her birinin okur-yazar olmasından kaynaklanmaktadır. Kelimelerin yalnızca söz ile ifade edilmesi ile “yazı”lı hale gelmesi, düşünme ve ifade etme arasında önemli bir farka işaret eder ve bu farkın anlaşılmasında “yazı” esas alınmaktadır. Sözlü kültür, bir teknoloji olarak “yazının olmadığı” ve buna bağlı olarak düşünce ve düşünceyi dile getirmenin/anlatımın “metin”den bağımsız, iletişimin söz vasıtasıyla gerçekleştirildiği ve belleğe dayalı olduğu kültürleri ifade eder (Ong 1995: 18-19, 23, 46,49, 52). Bu nedenle sözlü kültürün ürünleri, araştırmacının zihnindeki yazı takıntısıyla, indirgenmiş bir değerle anlamını bulmaktadır.

3. YAZININ TARİHİ: BİR ARAÇ OLARAK YAZIDAN KENDİNİ İNŞA EDEN YAZI KÜLTÜRÜNE DOĞRU

Phaidros adlı diyalogunda Platon (1997:117-118), yazıyı keşfeden ve keşfini firavuna “bilginin ve belleğin ilacı olarak sunan” tanrı Theuth’un öyküsünü anlatır. Keşif kendisine sunulduğunda, firavun tepkisini şöyle dile getirir: "Ey eli hünerli Theuth! (...) Harflerin babası olan sen, kendilerine duyduğun sevgi dolayısıyla, verecekleri neticenin tam aksini onlardan bekliyorsun. Harfleri öğrenenler, artık belleklerini işletmeyecekleri için, unutkan olacaklar: İşte bu bilgiyi elde etmenin sonu! Yazıya güvendikleri için, etraflarındaki şeyleri içeriden kendi kendine hatırlayacakları yerde, dışardan, kargacık burgacık izler sayesinde hatırlamaya çalışacaklar. O halde sen bellek için değil, hatırlama için bir ilaç buldun."¹

Eco'ya göre firavun bitmek bilmez bir korkuyu dile getirmektedir: “Yeni bir teknolojik gelişimin, değerli ve verimli olan bir şeyleri öldüreceği korkusu”; başka bir ifadeyle, “dışsal bir araç” olarak yazının belleği körelteceği korkusu. Yazının kullanımı belleğin işleyişinde bir değişme meydana getireceği açıktır: Sözlü olandan yazılı olana geçiş, bilgi taşıyıcısı olan insan hafızasından, “dış bellek” olarak adlandırılan ve “depolama” işlevi gören tabletler ve parşömenlerden, kitaplar ve bilgisayara geçiştir (Draaisma 2007: 66, 75). Öte yandan, yazı bir teknoloji olarak sunduğu imkânlarla yalnızca dışsal bir araç olarak kalmaz, aynı zamanda insan bilincinde de önemli değişimlerin vasıtası olur. Teknik olarak yazı yazma, bilginin “çıplak bellekten çok daha etkin bir araçla tutanağının tutulmasını, biriktirilmesini, tasnif edilmesini sağlamıştır” (Oskay 2001:196).

Yazı vasıtasıyla oluşturulan dış bellek ile bilginin bu işleniş ve kullanımı, kültürel sistemde önemli bir farklılığa, Assmann'ın (2001: 21) ifadesiyle toplumdaki “bağlayıcı yapı”larda bir değişme, neden olur. İşlevleri, “ortak deneyim, beklenti ve eylem mekânlarından bir ‘simgesel anlam dünyası’ yaratarak, birleştirici ve bağlayıcı gücüyle güven ve dayanak imkânı” sağlamak olan bağlayıcı yapılar, toplumsal birliği mümkün kılarlar. Yazıyla “ritüel bağdaşık” yerini “metinsel bağdaşıklığa” bırakır. Böylece “taklit etme ve saklama” eylemi yerini “yorumlama ve hatırlama” eylemine bırakacaktır (Assmann 2001: 22). Dış belleği mümkün kılan yazı, “kaydedilen haber ve bilgilerin canlanıp beklenmedik ölçüde yaygınlaşmasını sağlar, ama aynı zamanda doğal belleğin kapasitesinin kullanımını azaltır” (Assmann 2001: 28).

Yazının hızla ve baskın bir biçimde kültür tarihi içinde yerini bulması, yarattığı en temel imkân olan “bilgi depolama ve yayma” işlevi ile ilgilidir ve bu işlev bir zorunluluğun sonucudur. Bu zorunluluk kendini ilk metinlerin “elçilik kurumu işlevi”² özelliği taşımasında göstermektedir. İletişimin “yayılmış, dağılmış hali”, ileti ve bilgilerin (kültürel anlamı) korunabileceği, depolanabileceği, kaydedilip yeniden devreye sokulabileceği bir dış alan sistemini zorunlu kılmıştır. Yazı, kültürel anlam dolaşımının tipik alanları olan “**ekonomi** (bu alanın tipik örneği olarak Ön Asya’da hesap için kullanılan taşları gösterebiliriz), **politik iktidar** (Mısır) ve kimliği garanti altına alacak **efsaneler** (bu alanın tipik örneği ise Avustralya’nın ‘churingaları’ ve ‘kahramanlık şarkıları)’” sözlü aşamada geliştirilen işaretleme sistemleri olan “ara bellek”ler vasıtasıyla geliştirilmiştir (Assmann 2001: 26-27; vurgular bana aittir). Yazı ile devlet arasındaki ilişkinin rastlantısal olmayıp, devlet hizmetinde yazılı belgelerin kullanılmasıyla devlet sistemi ile yazı teknolojisinin birbirlerini karşılıklı etkilediği (Krader 1993: 149); kayıt tutma ve yazının kültürel bir sistem olarak toplumsal farklılaşmayı yaratıp bürokrasinin yolunu açtığı düşünülmektedir (Cohen 1993: 90). Debord’a (1996: 75) göre dilin yazı vasıtasıyla ulaştığı bağımsızlık, iktidarın toplumdan bağımsızlaşmasıyla özdeştir; “Yazıyla birlikte, artık canlıların dolaysız ilişkilerine taşınmayan ve bu ilişkilere aktarılmayan bir bilinç ortaya çıkar: Kişisiz bir hafıza, toplumu yönetmenin hafızası”.

Childe (1996: 130-134), Sümer ve Mısır örneklerinden hareket ederek, yazının “kentsel ekonomik gereksinimlerin sonucu” doğmuş olduğunu ve insan deneyiminin uzaktaki kişilere (gerek zaman gerekse de mekân düzleminde) aktarım aracı olarak önemli bir rol oynamış olduğunu göstermektedir. Ancak söz konusu yazı sistemleri³, ekonomik yaşamın gerektirdiği bir uzmanlık olarak gelişmiş ve siyasal iktidarın pratik gerekleri için araçsallaştırdığı sistemler olarak kullanılmıştır. İdeografik ve hiyeroglif yazı sistemleri başlangıçta, konuşulan dilin yazılabildiği sistemler değildir. Bu yazı sistemlerinin işaretleri sesleri değil, nesnelere gösteren simgelerdir. Bu açıdan Yunan alfabesi, kendinden önceki yazı sistemlerinden önemli bir fark yaratarak, ünlü sesleri de alfabesine dâhil edebilmiş ve “sese tam görüntü katmış”tır (Ong 1995: 110).

4. KİTABI ZİHNİN, SÖZLÜ KÜLTÜRE BAKIŞININ TARİHİ

Sözlü kültürden, yazılı kültüre geçişi daha açık hale getirecek olan ve kökeni Antik Çağ'a dek uzanan "Homeros sorunu"nu olarak adlandırılan çalışmalar, 19. yüzyılda başlayan ve Kitab-ı Mukaddes eleştirileriyle eş zamanda ilerleyen "Homeros" yorumlarıyla önem kazanır. Ancak bu yorumlama çalışmalarının beslendiği gelenek, antik Yunan'a kadar uzanan "akılcı"lığın etkisi altındadır. Antik Yunan uygarlığı, adım adım yazılı kültüre geçerken - "Yunanistan'da bir yazı devrimi yaşanmamıştır; yazı sözlü geleneği bir anda gözden düşürmemiştir" (Hartog 1997: 260)- *mythografia* (mityazımı) kendisinden önceki sözlü gelenekle hesaplaşma içindedir.⁴ 19. yüzyıl çalışmalarında hâkim olan gelenek, Ksenophens'ten Aristoteles'e kadar antik Yunan düşünce dünyasının "akıl" süzgecinden geçirilerek sınırları çizilmiş, dolayısıyla akılcılaştırılmış düşünce geleneğinin kendisidir (Detienne 2000: 792) ve söz konusu akılcılığın etkisi Homeros destanlarının asıl yapısının uzun bir dönem görülmesine engel olmuştur (Ong 1995: 31).

Akılcılığın bu etkisinin kırılmasında önemli bir rol oynayan İngiliz diplomat ve arkeolog Robert Wood, Homeros'un okuma yazma bilmediğini ve destanları güçlü belleğiyle yarattığını; sözlü kültür ve yazılı kültürde belleğin işleyişinin farklı olduğunu öne sürer: "Homeros belleğinin nasıl çalıştığını açıklayamadıysa da, Wood, destanlara özgü niteliği kazandıran unsurun masa başında öğrenilen beceriden ziyade, tüm halka ait bir yetenek olduğunu ileri sürmüştür" (Ong 1995: 32). Böylece, sözlü kültür geleneği içinde üreten "sözlü kültür ozanı" ile yazılı kültürde "yaratıcı" sayılarak yüceltilen şair kavramı farkı ortaya konulmuş olur. Milman Parry'nin başlatıp, erken ölümünden dolayı Albert B. Lord'un sürdürdüğü ve Eric A. Havelock ve diğer araştırmacıların devam ettirdiği İlyada ve Odysseia sözlü kültürün düşünce sisteminin farklılıklarının anlaşılması ve incelenmesinde bir çıkış noktası olmuştur (Ong 1995:18; Detienne 2000: 792). Sözlü kültüre yönelik yeni bakış açıları, diğer sosyal bilimlerinde katkısı ile genişleyerek "sözlü ve yazılı kültürün" özelliklerini açıklayan kapsamlı bir literatürü oluşturur.

5. SÖZLÜ KÜLTÜRÜN DÜŞÜNME SİSTEMİ: BİLGE OLARAK ŞAİR

Tarihsel olarak "(s)öz, yazıdan daha eski ve daha yaygındır", her toplum yazıyı geliştirmeden önce sözellik aşamasından geçmiştir (Sönmez 1990: 119); bununla birlikte bireysel ya da tarihsel/toplumsal olarak ele alındığında yazıya geçiş geriye dönüşü olmayan bir deneyimdir; okuryazarlıkla beraber "ilk sözelliğin" düşünme ve anımsama kategorileri silinip gider (Sanders 1999: 14). Diğer taraftan, yazının yaşama girmesi sözlü kültürün yok olmasına yol açmamış; her iki kültür bir arada varlıklarını sürdürmeye devam etmişlerdir.⁵ Yazının belirli bir grubun tekelinde olduğu hallerde "belirli yazılı metinlerin içeriğinin okuryazar olanlardan olmayanlara doğru bildirilmesi" gereklilik taşır (Goody 2001: 168). Söz konusu bildirim gerekliliği alanlar (sözgelimi din alanı gibi), sözlü kültürün düşünme ve ifade etme biçimine ait özelliklerini taşımaya devam etmesini sağlasa da yazılı kültür, kültürel yaşamın farklı alanlarında kullanılmaya başlanması ve okuryazarlığın yaygınlaşmasıyla baskınlık kazanacaktır.⁶

Sözlü kültürde, insanın yaşam pratiklerini bilgiye dönüştürmesi, saklaması ve aktarması, kendine özgü söylemsel işleyişi ve dilsel araçlarıyla bambaşka bir biçimde gerçekleşmektedir. Yazı ile kelimeler "somut bir nesne" görünümüne bürünürken, söylenen söz geriye bir şey bırakmamaktadır. Bu nedenle sözlü kültür için bilginin "hatırlanması ve aktarılması" bir üslup sorunu oluşturur. Oskay (2001: 194), sözlü kültürün temel anlatım biçimi olarak "şiir"sel üslubun⁷ özelliklerini ve gerekliliğini şu şekilde açıklamaktadır: "Sözü uzatmayan, zengin açılımlara yatkın bir biçimde çok incelikle ifade edilmiş, akılda kalması için de uyaklı, ritimli söz dizeleri, deneyimlerin bilgiye evrimlendirilip toplumun belleğinde saklanmasını kolaylaştırıyor". Dolayısıyla üslubun şiirselliği sözlü kültürün hâkim olduğu

toplumlar için edebi/estetik değer ve işlevin ötesinde bir anlama işaret etmektedir; sözlü kültürde şiirsellik bilginin sözle dile getirilme imkânı ve zorunluluğuna dairdir. Caudwell'in (1988: 21) de işaret ettiği gibi söz konusu şiirsellik, “modern anlamda şiir” ile sözlü anlatıların şiirselliğinin “biçimsel” benzerliğinden yani her ikisinin de ritmik ya da ölçülü anlatım özelliği göstermesindedir.⁸ Dolayısıyla, edebiyat tarihçilerinin şiir olarak adlandırdıkları şey, aslında sözellikte bilginin dile getirilmesinin ve formüle edilebilmesinin imkânı olarak “tekrarlı ve ritimli” anlatım gerekliliği ile ilgilidir (Sanders 1999: 23). Tam da bu nedenle şair sözcüğü kimi eski toplumlarda “bilen insan” anlamı taşımaktadır (Oskay 2001: 194). Şiirsel anlatım, sözlü kültür toplumlarında farklı bilgi alanlarında kullanılan bir üsluptur. Örneğin, “Hesiod, bir din eserinde, bir çiftçiler kılavuzunda şiirsel bir çatı kullanmanın doğal olduğunu düşünürdü. Solon, siyasal özdeyişlerini, yasama meclisindeki özdeyişlerini doğal bir şeymiş gibi ölçülü söylerdi. Hindistan’da metafizik kurgular mısralar halindeydi. Mısır gökbilimi ve evrenbilimi biçim olarak şiirsel” (Caudwell 1988: 22). Dolayısıyla, sözlü kültür anlatılarının, şiirsel biçimi, edebi bir ürün ortaya koyma amacı taşımaz; ancak yazılı kültürden bakan zihin anlatıların bu biçiminden dolayı, içeriğinden bağımsız olarak indirgeme hatasına düşebilir.

Benjamin’e (1995: 80-81) göre masal ve efsane gibi sözlü olarak aktarılan türlerin gerilemesinde roman türünün doğuşu yer almakta; sözlü kültür anlatıcısının ‘ deneyimden çekip aldığı hikayesine ’ karşılık, romancının tek başına üretimi her iki anlatım türü arasında kritik bir farklılık yaratmaktadır. Benzer biçimde Belge (2006:17-18) de roman ve “eski edebiyat türleri”nin farklı düşünce sistemlerinin ürünleri olduğuna işaret ederek, sözlü ve yazılı geleneğin özelliklerini karşılaştırmaktadır. Belge’ye göre bir yazın türü olarak romanın beslendiği düşünce geleneğine kaynaklık eden, Descartes’la başlayan -kendi gözlemleriyle kanıtlayamadığı hiçbir şeye inanmayan dolayısıyla doğruluğun bireysel bir sorun olduğu-modern düşüncenin aksine, sözlü kültür ürünleri “doğru”luklarını geleneksel kalıplara uygunluklarıyla kanıtlamak zorundadırlar. Sözlü kültür ürünlerinde, edebi göreneklerin belirlediği bir atmosferde, genel insan tiplerinin hikâyeleri anlatılmaktadır. Hikâye edilen bu kişiler, “ya mitolojik ya da alegorik”tirler; bu nedenle zorunlu olarak genel ve evrenseldirler. Evrensellik, zaman dışılığı da beraberinde getirir, söz konusu olan mitolojik bir zamandır ve tıpkı zaman gibi mekân da “stilize” edilmiş, çoğu kez de belirsizdir. Böylece, roman ve sözlü edebiyat geleneği üslup bakımından da birbirinden bütünüyle ayrılır. Şiirsel ifade etme biçimi yerini romanla birlikte düz yazıya bırakmıştır. Söz konusu iki anlatım türü arasındaki farkı Belge şöyle özetlemektedir:

İki çeşit edebiyat arasında başlıca ayırım şudur: sözlü edebiyatın ozanı, kendinden önce yaşayan ozanların yüzyıllar boyunca geliştirmiş oldukları destan dilini kullanır, yazılı edebiyatın şairi ise kendi dilini kendi yaratır. (...) (ozanın) belleğine yerleştirdiği bir sürü kalıp vardır, onların birkaçını bir araya getirip söyleyiverir. (...) Ozan çıraklığı süresinde, belli şiirleri değil, bütün şiirleri meydana getiren belirli kalıpları, formülleri ezberlemiştir. Bunları sırası geldikçe ard arda dizerek İlyada’dan çok daha uzun bir şiiri bile ezberden okuyabilir (Belge 2006: 407).

Sözlü kültür anlatılarının temel özelliği olan “kalıplaşmış deyiş”ler (ya da hazır kalıplar/klişeler) “tekrarlanarak bilginin (bir süre için) depolandığı temel birimlerdir” (Sanders 1999: 18). Kalıplaşmış deyişler, aynı zamanda “deneyimin zihinsel düzenlenişini, düşünce tarzını belirler” (Ong 1995: 151). Sözlü kültür anlatıcısı, kalıplar vasıtasıyla bilinen öyküleri bir araya getirip anlatısını kurar. Eco, bunu “deneyim düzensizliğine biçim vermek” olarak tanımlamaktadır. Adorno’nun anlaşılmasız olanı anlamanın imkânı olarak gördüğü “klişeleştirme ve kişileştirme” paradoksal bir çözümdür. En erken gelişme evresine uzanan “iyi ve kötü”, “biz ve başkaları”, “ben ve dünya” gibi katı ikilikler, “anlaşılmasız olanı anlama”yı sağlar ve “kaotik olacak bir gerçekliği zihinsel öngörü ve kabaca düzenleme yoluyla göğüslememize olanak vermek bakımından gerekli yapılar olarak” hizmet ederler (Adorno 2003: 129). Kişisel olan

deneyimlerin, ortak dil/bilinç içinde paylaşımı tanıdık olanın sağladığı güveni yaratmaktadır. “Sözlü kültürde bilgi, bireysel bir deneyim değil toplumsal bir olgudur; o yüzden kimse bir diğerinden daha aptal ya da akıllı sayılmaz. Kabilede anlatılan söylenceler ve öyküler, çocuklara anlatılan masallar aracılığıyla, bilgi herkesin çevresinde ayrı ayrı dokunan ortak bir bilinci oluşturur, bilgiye herkesle birlikte varılır” (Sanders 1999: 22). Bu durum, sözlü anlatımın bir metin değil, “sosyal bir olay” olması ile ilgidir (Başgöz 2002: 1). Böylece en genel haliyle iletişimi kuran ve bilginin imkânını oluşturan “kalıplaşmış deyişler” toplumsal olana dâhil olmanın yolunu ve “kişiye kılavuzluk edecek yararlı kuralları içerirler” (Bascom 2007: 21). Söz konusu kılavuzluk düşüncüyü denetleme ve biçimlendirme işlevi gördüğü kadar, toplumsal kuran referans ortaklıklarıyla beraber düşünsel ortaklığı da sağlar. Etki toplumsaldan bireye ve tekrar toplumsala dönen bir seyir izler.⁹ Sözlü anlatıları ve daha geniş olarak bütün anlatıları, imkânları ve gereklilikleri bağlamında, Eco şu şekilde açıklamaktadır:

Hiç kimse doğrudan şimdiki zaman içinde yaşayamaz: Hepimiz bireysel ve kolektif şeyleri ve olayları, belleğin birleştirici işlevi aracılığıyla derliyoruz (ister mitoslar söz konusu olsun, ister tarih). (...) Bireysel ve kolektif belleğin oluşturduğu bu karmaşık yapı, yalnızca geriye doğru da olsa yaşamımızı uzatıyor ve zihnimizin gözleri önünde bir ölümsüzlük vaadinin belirmesine yol açıyor. (...) Öyleyse, kurmaca anlatıların bizi neden bu kadar büyülediğini anlamak kolaydır. Gerek dünyayı algılamak, gerek geçmişi yeniden kurmak için yararlandığımız o sınırsız yeteneği kullanma olanağını sunmaktadır bize (Eco 1995: 148-149).

6. SONUÇ:

Sözlü Geleneği Anlamada Bir İmkan Olarak Mitosun Yaşadığı Topluluklar

Mitos, destan ve masal gibi, sözlü kültür anlatıları ilişkin farklılıkları ortaya koymak, anlatıların taşıdığı “yapı birliği” (Eliade 1993:186) nedeniyle ilk elde çözülmesi zor bir sorunu karşımıza çıkarır. Öyle ki kimi araştırmacılar mitos, efsane, masal arasına yapılan ayırmadan doğan anlatı çeşitliliklerini edebi alana ilişkin bir sorun sayarak, söz konusu çeşitliliği bir bütün olarak görme eğilimindedirler.

Aslında mitos, destan ve masalın sergilediği yapısal birlik –yükledikleri değerler bir bütün olarak dışarıda bırakıldığında- içerik (anlatının öyküsü) ve biçimlerin (anlatının söylemi) örtüşme göstermesindedir. Lévi-Strauss, anlatıların taşıdığı yapısal birliğin nedenini şöyle açıklamaktadır: “Biçim ve içerik aynı türdendir, aynı çözümlenmeye bağlanır. İçerik gerçekliğini yapısından alır, biçim denilen şey de içeriği oluşturan, yerel yapıların bir yapıda düzenlenişidir” (akt. Yücel 1982: 56). Böylece, içerik ve biçimden kaynaklanan karmaşık bağlantıların nedeni ve farklılığı görünür kılınabilmektedir.

Öte yandan sözlü kültürün her bir ürünü, “mitosun henüz yaşadığı toplumlar”¹⁰ (Eliade 1993: 12) ya da özet bir ifadeyle “tüm evrenin gizemini açıklayan bir mitosa sahip” (Güngören 2004:173) olan toplumlarda, yaşantı içinde -aslında-‘işlevsel’ olarak farklı bir ‘anlam’ taşımaktadır. Barthes’ın da işaret ettiği gibi insanlar sözlü anlatılarla bir “kullanım bağıntısı içindedir” (1990:180). Ontolojik düzeyden gelen bu ölçüt, sözlü anlatı türlerinin toplumun belleğinde konumlandığı yere işaret etmektedir ve bu bağlamda kurulacak soruların formüle edilebilmesi için faydalı gözükmektedir.

“Mitosun henüz yaşadığı” toplumlar sözlü anlatılarını, onlara yükledikleri anlamlar üzerinden rahatlıkla ayırabilmekte; anlatının yaşantı içindeki işlevini, anlamını ve/veya ölçütünü oluşturmaktadır. Toplumlar, bu ölçüt vasıtasıyla anlatıları belleklerinde konumlandırmaktadırlar. Anlatıların taşıdıkları “anlam” aynı zamanda neden anlatıya bu anlamın atfedildiğini göstermektedir: Mitos kutsaldır, toplumun kozmogonisini sunar, bütün sonuçların -yani bugünün-başladığı olayları anlatır. Destan (epik) ile tarih kurulumu, ataların tanrısal bir

düzlemdeki yapıp etmelerini ve yine toplumun bugüne ulaşması anlatılır. Sıradan insanın başı, sonu belli macerası olan masalda ise, “(k)ahraman ‘yukarıdaki dünyanın’ bir elçisi olmak şöyle dursun, bir tür gözlemciye, doğüstü çatışma karşısında şaşırıp kalan fani bir seyirciye daha yakındır; sonra kahraman, başta tam da neyin söz konusu olduğunu pek bilmeksizin, zaferin ödülleri toplamak üzere yavaş yavaş olayın bir parçası haline gelir” (Jameson 2008: 176).

Mitos, epik, masal gibi sözlü anlatıların, metinselliğin merceği altında, hayali/uydurma kategorisine, gerçekliğin en dış sınırında, muğlak bir konuma yerleştirilmeleri, bilimsel ve eleştirel tutumla ilgilidir. Bu tavır, hakikati bilimsel bilgiyle eşitleyen modern zihin için anlaşılabilir. Ancak, sözlü anlatılar değerini ve anlamını, onları üreten ve yaşayan toplumların belleğinde bulurlar. Dolayısıyla, sözlü anlatıların anlaşılmasının imkânı, onları üreten toplumsallığı anlamaktan geçmektedir. Anlatıların bilgiyle ilişkisi, üretildikleri toplumsal zihindeki konumlarıyla, toplumun onlarla ne yapmak niyetinde olduğundan hareketle anlaşılabilir. Borges’in (1992:8) ifadesiyle “Bir dil bir gelenek, gerçekliği kavramak için bir yoldur, keyfi bir simgeler topluluğu değil”.

KAYNAKÇA

- ADORNO, T.W. (2003), *Otoriteriyen Kişilik Üstüne* (çev. Doğan Şahiner), İstanbul: Om Yayınevi.
- ARIÈS Philippe ve Georges DUBY. (2006), *Özel Hayatın Tarihi 2* (çev. Roza Hakmen), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- ASSMANN, Jan. (2001), *Kültürel Bellek: Eski Yüksek Kültürlerde Yazı, Hatırlama ve Politik Kimlik* (Çev. Ayşe Tekin), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- BAKHTIN, Mikhail. (2001), *Karnaval'dan Romana* (Der. Sibel Irzık; çev. Cem Soydemir), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- BARTHES, Roland. (1998), *Anlatıların Yapısal Çözümlemesine Giriş* (çev. Mehmet Rifat-Sema Rifat), İstanbul: Gerçek Yayınevi.
- _____ (1990), *Yazı ve Yorum* (çev. Tahsin Yücel), İstanbul: Metis Yayınları.
- BASCOM, William R. (2003), “Folklorun Biçimleri: Nesir Anlatılar” (çev. R.N. Aktaş, B. Aktepe, B. Değer, A.Doğan, Y. Özay, K. Serdaroğlu), *Halkbiliminde Kuramlar ve Yaklaşımlar* (yay.haz. G.Ö.Eker, M.Ekici, M.Ö. Oğuz, N.Özdemir), Ankara: Milli Folklor Yayınları, 468-505.
- BAŞGÖZ, İlhan. (2002), “Giriş”, *Sibirya'dan Bir Masal Anası* (Mark Azadovski), Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları.
- BELGE, Murat. (2006), *Edebiyat Üstüne Yazılar*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- _____ (2008), *Genesis: “Büyük Ulusal Anlatı” ve Türklerin Kökeni*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- BENJAMIN, Walter. (1995), *Son Bakışta Aşk, Walter Benjamin'den Seçme Yazılar* (yay.haz. Nurdan Gürbilek), İstanbul: Metis Yayınları.
- BORGES, Jorge Luis. (1992), *Altın ve Gölge* (çev. Selahattin Özpallabıyıklar), İstanbul: Sel Yayıncılık.
- CHILDE, Gordon. (1996), *Kendini Yaratan İnsan* (çev. Filiz Ofluoğlu). İstanbul: Varlık Yayınları.
- CAUDWELL, Christopher. (1988), *Yanılsama ve Gerçeklik* (Çev. Mehmet H. Doğan), İstanbul: Payel Yayınevi.
- COHEN, Ronald. (1993), “Devletin Kökenleri” *Erken Devlet* (ed. H.J. Claessen ve P. Skalnik) (çev. Alaeddin Şenel), Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.
- DEBORD, Guy. (1996), *Gösteri Toplumu ve Yorumlar* (çev. Ayşen Ekmekçi- Okşan Taşkent), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- DETIENNE, Marcel. (2000), “Mit ve Yazı: Mitograflar” *Mitolojiler Sözlüğü II. Cilt* (ed. Yves Bonnefoy) (Yay. Haz. Levent Yılmaz; çev. Nusat Çıka), Ankara: Dost Yayınları, 792-793.
- DRAAİSMA, Douwe. (2007), *Bellek Metaforları* (çev. Gürol Koca), İstanbul: Metis Yayıncılık.
- EAGLETON, Terry (2005). *İdeoloji* (çev. Muttalip Özcan), İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2005.
- ECO, Umberto. (2003) “Bitkisel ve Mineral Bellek: Kitapların Geleceği” (çev. İnci Ötügen) <http://weekly.ahram.org.eg/2003/665/bo3.htm>.

- _____ (1995), *Anlatı Ormanlarında Altı Gezinti* (Çev. Kemal Atakay), İstanbul: Can Yayınları.
- EDWARDS, Michael. (2000), “Edebiyat ve Mitoloji. Bir Başka Örnek: XX. Yüzyıl İngiliz Şiiri”, *Mitolojiler Sözlüğü* I.cilt (ed. Yves Bonnefoy) (Yay. Haz. Levent Yılmaz), Ankara: Dost Yayınları, 202-205.
- ELIADE, Mircea. (1993), *Mitlerin Özellikleri* (Çev.Sema Rifat), İstanbul:Simavi Yayınları.
- EMİROĞLU, Kudret. (2003) “Sözlü Kültür”, *Antropoloji Sözlüğü* (ed. K.Emiroğlu ve S. Aydın), Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, 748-749.
- EFLATUN. (1971), *Devlet* (çev. Sabahattin Eyüboğlu ve M.Ali Cimcoz), İstanbul: Remzi Kitabevi, 1971.
- FOUCAULT, Michel (2001), *Kelimeler ve Şeyler* (Çev. Mehmet Ali Kılıçbay), Ankara: İmge Kitabevi.
- GÜNGÖREN, Ahmet. (2004), *Sineantropos: Marjinal Antropoloji Yazıları*, İstanbul: Yol Yayınları.
- GOODY, Jack. (2001), *Yaban Aklın Evcilleştirilmesi*, Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.
- HARTOG, François. (1997), *Herodotos'un Aynası* (çev.Emin Özcan), Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.
- JAMESON, Fredric. (2008), *Modernizm İdeolojisi: Edebiyat Yazıları* (çev. Kemal Atakay ve Tuncay Birkan), İstanbul: Metis Yayınları.
- KRADER, Lawrence. (1993), “Devletin Asya Göçebeleri Arasındaki Kökeni” *Erken Devlet* (ed. H.J. Claessen ve P. Skalnik) (çev. Alaeddin Şenel), Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.
- ONG, Walter J. (1995), *Sözlü ve Yazılı Kültür: Sözüün Teknolojileşmesi*, İstanbul: Metis Yayınları.
- OSKAY, Ünsal. (2001), *Yıkanmak İstemeyen Çocuklar Olalım*, İstanbul: YKY.
- SANDERS, Barry. (1999), *Öküzün A'sı* (Çev. Şehnaz Tahir), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- SÖNMEZ, Sevim. (1990), “Sözlü Dil/Yazılı Dil” *Dilbilim Araştırmaları* (yay. kur. G.Durmuşoğlu, K. İmer, A. Kocaman, S. Özsoy), Ankara: Hitit Yayınevi, 119-122.

NOTLAR

- ¹ Mısırlı tanrı Theuth, yazıyı bulduğu için hırsızlık ve dine saygısızlıkla suçlanmıştır (Edwards 2000:204). Firavunun sözleri vasıtasıyla dillendirilmiş olan yazıya ilişkin düşünceler toplumsal sistemde olumsuzlanan bir dönüşümün başlamış olduğunu, dolayısıyla tanrı Thoth'un hırsızlık ve saygısızlıkla suçlanma "neden"ini – en azından nedenlerinden birini- anlamamızı sağlamaktadır.
- ² Assmann (2001: 26), söz konusu işlevi K.Ehlich'in, metinlerin "tekrarlanan bildirim" özelliğine dayanarak ortaya koymaktadır.
- ³ Farklı yazı sistemlerinin farklı uygarlıklarda bağımsız olarak geliştiği kabul edilmektedir. Yazı sistemlerinin kronolojik gelişimi genel olarak şu şekilde sıralanmaktadır: "Aşağı yukarı MÖ 3500 yıllarında Mezopotamya çivi yazısı; MÖ 3000'de çivi yazısından etkilenmiş olduğu düşünülen Mısır hiyeroglifi; MÖ 1200 yıllarında Minos veya Mikenai 'B çizgi' yazısı; MÖ 3000-2400 yıllarında Hint yazısı; MÖ 1500 yıllarında Çin; MS 50 yılında Maya ve MS 1400 yılında Aztek yazısı (Ong 1995: 105)".
- ⁴ "Yunanlıların, logograf (anlatı yazarı/düzyazı yazarı) dediği ilk tarihçiler; düşüncenin, siyasal eylemin ayrılmaz parçasına dönüşeceği bir yeni bellek aracı olarak yazıyı seçerler. Bu yeni belleme yolu, işitilen sözler, ağızdan kulağa dolaşır duran hikâyeler ve anılarla birlikte sözel türde bir gelenekle; geçmişten aktarılan ama kanıtlanması mümkün olmayan hikâyeleri kabul edenleri mahkûm eden ve sadece gözüyle görenin bilenebileceğine inanan yeni araştırmacıların egemen takıntıları arasındaki sınır bölgesinde oluşur" (Detienne 2000: 792). İki geleneğin -sözlü ve yazılı (destan ve düzyazı)- arasında kalan Herodotos ise kendinden sonra gelen logografların eleştirisine ve "tarihçi olmadığı" suçlamalarına maruz kalacaktır (Hartog 1997: 14-21).
- ⁵ Sözellikte ve okuryazarlıkta "konuşma dili"nin de farklılaşmış olduğunu göstermesi bakımından Sönmez'in (1990:121) soruları ilgi çekicidir: "Acaba yazı formasyonuna sahip kişilerin bir başka deyişle yazı dilinin normlarına göre konuşmak isteyen kişilerin dilini konuşma dili olarak kabul etmek mi gerekir?" ya da "Argo, konuşma dili olarak kabul edilebilir mi?".
- ⁶ Örneğin, Ortaçağ Avrupa'sında, kökeninde "günah çıkarma" pratiğinin (bireyin manevi bir serüvenin kahramanı olarak sahnelemeye en uygun anlatım biçimi olarak) olduğu düşünülen günlükler ve itirafnameleri oluşturan yazın türü ile yine Ortaçağ Avrupa'sında başlangıçta ticari kayıtların tutulup, aile mülkünü yönetme ve mirasçılara görevlerini hatırlatıp öğütler verme özellikleri gösteren aile tarihleri ve bunların giderek dönüşen biçimleri olarak günlükler, farklı iki kaynağın (dini ve dindışı/ekonomi), kültürel hayat ile bir yazın türünün karşılıklı etkileşimi, yeni bir yazma biçiminin oluşturucularıdır (Aries ve Duby 2006: 565–557).
- ⁷ Şiirsel anlatıma bağlı olarak, sözlü kültür ürünlerinin yapısal özellikleri ağırlıklı olarak edebiyat alanı içinde incelenmektedir. Sözlü ve yazılı biçimler arasındaki ayırım, edebiyat araştırmaları sayesinde fark edilmiştir. Milman Parry'nin başlayıp, Albert B. Lord'un, Eric A. Havelock ve diğer araştırmacıların tamamladığı İlyada ve Odysseia metin incelemeleri, bu alanda önemli bir çıkış noktası kabul edilmektedir (Ong 1995:18). Diğer taraftan, "(s)özlü kültür, geleneksel kültür veya sözlü gelenek başlığı altında uzun zaman folklorun çalışma alanı olarak yalnızca sözlü olarak aktarılan halk edebiyatını ifade etmiştir" (Emiroğlu 2003: 749). Ancak sözlü kültür işlevsel olarak edebiyat olmanın ötesine geçmekte, bir tür 'bilgi alanı'ni oluşturmaktadır. Dolayısıyla biçimsel olarak edebiyat alanının konusu olmanın ötesinde bir nesne özelliğine ve buna bağlı bir işleve sahiptir.
- ⁸ Caudwell (1988: 33) sözlü kültür anlatılarını "tören giysisi giydirilmiş şiir" olarak nitelendirmektedir. İnsanın kendisini doğayla uyum içinde hissedebildiği bu dönemi Schiller 'naif şiir çağı' olarak adlandırır (akt. Benjamin 1995: 89).
- ⁹ Kalıp yarguların, referans noktaları oluşturma özelliğini Eco'nun (1995: 144-145) Casablanca filmini çözümlemesi üzerinden açıklayabiliriz: Casablanca günü gününe oluşturulmuş bir senaryonun ürünüdür ve öykünün nasıl biteceğini senaristleri bile bilmez. Sonu belirsiz bu öyküye senaristler ve yönetmen, sinema ve anlatı tarihinin bütün klişelerini yerleştirirler ve böylece film bir tür müzeye dönüşür. Film bu haliyle "kendinden önceki farklı kaynakların tam olarak gerçekleştirilememiş bir

bileşkesi” gibidir. “Tam da bu nedenle film, her biri bir alıntı, bir arketip niteliği kazanan sökülebilir parçalar halinde kullanılabilir.” Filmi bir kült nesnesine dönüştüren, parçalara ayrılabilir bir özellik göstermesidir. Eco’ya (1995: 145) göre kutsal kitapların başarısı da –benzer özelliği sergilemesinden dolayı- parçalara ayrılabilme özelliğinden kaynaklanmaktadır.

Diğer yandan Belge (2008: 27) klişeleşmenin “parodi”nin imkânını oluşturduğunu söyler. Tarihsel olarak klişeleşmenin sonuçlarının mizaha dönüşümünün en önemli örneği Cervantes’in Don Kişot vermektedir (Bakhtin 2001: 123). Ortaçağ roman de chevalerie (şövalye romanı) geleneğinin bir parodisi olan Don Kişot, aynı zamanda bu türün nihayetini de beraberinde getirir. Şövalyelik romanlarını bir reçete olarak kullanan Don Kişot “maceraları, yolları ve dolambaçlarıyla, sınırı çizmektedir: eski benzerlikler ve işaret oyunları onda sona ermektedir” (Foucault 2001: 83).

¹⁰Eliade’nin “mitosun henüz yaşadığı toplumlar” ifadesi, aslında bilim ve felsefenin kullandığı karşıtlığa gönderme yapar gibidir: “irrasyonalliteden rasyonalizme geçiş (Wilson, 1970), mitleştirici düşünceden mantıksal amprizme geçiş (Cassirer, 1944) ya da mantık öncesinden mantıksal olana dönüşüm (Lévy-Bruhl, 1910)” gibi. Oysa mitolojik düşüncenin temel özelliği olarak varsayılan evreni açıklama girişimi modern/ussal/bilimsel özelliklere sahip toplumlarda da varlığını devam ettirmektedir. Eagleton’a göre (2005: 264) inancın yaygın olarak kabul edilmesi ve kendisine bağlı olanlarda psikolojik bir işlevi yerine getirmesi onu mit olarak kabul etmemizi sağlıyorsa, “(i)nsanlığın bütün sorunlarının çözümü bilimdedir” iddiası bu görevi hakkıyla yerine getirmektedir.

Öte yandan, mitoloji-ideoloji tartışmasının önemini yok saymadan -bu çalışmanın sınırlarının dayandığı bir alanda bırakarak- bizce söz konusu karşıtlığı kuran önemli nedenlerden biri, Goody’nin de ifade ettiği gibi, yazıya sahip toplumlar ile yazısız toplumlar –yazının kendisinin düşünsel ve toplumsal yapıları uğrattığı değişimlerin bir sonuç olması koşuluyla- gibi görünmektedir.

